

A. N. Whitehead

- ◆ fragment | přípravné poznámky, česky, vznik: 31. 10. – 5. 11. 1959
- ◆ fragment | preparatory notes, Czech, origin: 31. 10. – 5. 11. 1959

1. Především se musíme zabývat tou stránkou Whiteheadova pokusu, která se týká přesunu v obsahu pojmu nesmrtnosti. Problém lidské nesmrtnosti je řešen na ontologické rovině: do popředí je postaven problém nesmrtnosti ve smyslu velmi všeobecném, Whitehead začíná výkladem o nesmrtelné stránce nejrozmanitějších skutečností a vposledu o nesmrtelné stránce celého univerza. Pro lidskou nesmrtnost vyplývají pak z tohoto všeobecného pojetí deduktivní závěry. A přece bylo cílem Whiteheadovým hovořit o nesmrtnosti lidských bytostí (I). V pozadí jeho pokusu však stojí předpoklad, že omezené perspektivy (zákonných soustav a univerzitních společností) jsou pro daný účel bezvýznamné. Tak funguje tento předpoklad jako most, po němž lze přejít od otázky lidské nesmrtnosti k problematice ontologické a případně naopak.

2. Smrtnost a nesmrtnost jsou pro Whiteheada dva aspekty univerza; jenom pomocně a nepřesně lze mluvit o dvou světech. Každý z těchto dvou světů sám o sobě je pouhou abstrakcí. V tom smyslu je důležité pamatovat, že Whitehead považuje oba aspekty za předpoklad každé naší zkušenosti. Na tomto místě jsme na pochybách, máme-li celou Whiteheadem předváděnou problematiku považovat za vskutku ontologickou; ovšem širší znalost Whiteheadova systému nám to dovoluje vzhledem k tomu, že prakticky všechny jeho termíny, převzaté ponejvíce z tradice britského empirismu, dostávají ontologický charakter. To znamená: jestliže Whitehead mluví o „předpokladu každé naší zkušenosti“, pak stojí v pozadí zřetelné povědomí, že v posledu jde o předpoklad každé zkušenosti vůbec, tj. zkušenosti na všech úrovních reálného dění. V tomto univerzálním významu je Whiteheadův pojem „zkušenosti“ pojmem výrazně ontologickým, a nikoli gnozeologickým, noetickým. Ponechme si tedy otázku lidské nesmrtnosti zatím stranou a pokusme se proniknout alespoň zběžně do struktury a stavby Whiteheadova ontologického systému.

3. (psáno k 2. 10. 52) ... Pro Whiteheada však monáda není věcí, nýbrž událostí (event); událost je tedy „zrcadlem univerza“. Univerzum je univerzem událostí, nikoli věcí.² Věc je aspekt složitého kontextu³ událostí. Dualita univerza není garantována nějakým předělem, hrází, propastí, nýbrž charakterizuje každou událost. Události probíhají, tj. vyznačují se změnou (také se vzájemně pronikají,⁴ nejsou od sebe „uťaty sekyrou“, jak říkal⁵ Anaxagorás).⁶ Nicméně je přece něco ve vši té změně, co trvá. Trvání (endurance) je možné jen jako důsledek skutečnosti,

¹ Jde o soubor poznámek neopatřený zvláštním titulem, jen razítkem „A. N. Whitehead“. – Pozn. red.

² V pozdějším upraveném přepisu: „nikoli množinou věcí“. – Pozn. red.

³ V pozdějším upraveném přepisu: „komplexu“. – Pozn. red.

⁴ V pozdějším upraveném přepisu: „překrývají i pronikají“. – Pozn. red.

⁵ V pozdějším upraveném přepisu: „říkával“. – Pozn. red.

⁶ Srv. *Zlomky předsokratovských myslitelů*, vyd. K. Svoboda, Praha 1962², str. 109 (zl. B 8): „Nejsou od sebe odloučeny věci v jednom světě ani uťaty sekerou, ani teplo od chladna, ani chladno od tepla.“ – Pozn. red.

že existují tzv. věčné objekty (eternal objects). V přeložené přednášce se o nich nemluví,⁷ ale mluví se o světě věčné hodnoty. Svět hodnoty a svět skutečnosti se střetají⁸ v reálném univerzu; to však znamená, že se střetají⁹ v každé věci, v každém procesu, v každé události. To je obrovský rozdíl od Spinozy.¹⁰

Ihned se nám ovšem hrne spousta otázek na mysl.¹¹ Především je tu předpoklad, že svět skutečnosti (world of fact) je světem změny (world of passing fact, world of change), světem činným (world of action, of activity, of multiple activities), světem počátků¹² (world of origination), tvořivým světem (world of creation, resp. creative world), světem aktuálním (actual world). Je zřejmé, že je-li co nového, pak jeho místo je ve světě skutečnosti. Nové však jako cokoli jiného, co je skutečné, může mít význam jen potud, pokud má účast na věčném světě hodnoty, či zajisté přesněji: pokud je realizací toho, co tu je věčně a co tedy není nové. Co je nové mimo tyto hranice, je bezvýznamné, nahodilé.¹³ Pokud je však nové jen realizací toho, co není a nemůže být novým (protože věčné),¹⁴ není vpravdě novým. A tak můžeme uzavřít, že je-li vůbec co nového,¹⁵ je to bezvýznamné. Historicitu Whitehead zachovává, avšak jen proto, aby ukázal její bezvýznamnost, nahodilost, prázdnotu. Odkud pramení ona neschopnost vidět tvořivost jako skutečnou tvořivost, a nikoli jen jako vždy nepřiměřenou re-produkci?¹⁶ Podle našeho názoru¹⁷ je jejím zdrojem chybné umístění světa hodnoty na straně jedné a záměna trvání se setrvačností na straně druhé. (z předmluvy k „Nesmrtelnosti“, ad 2. 10. 52, str. IV–V.)¹⁸

5. 11. 59

4. Ve Whiteheadově systému má dost významné místo pojem „objektivní nesmrtelnosti“ (objective immortality). W. E. Agar z Melbourne podává tento výklad: podle Whiteheada podstata věci není v tom, co je ani kde je, ale co dělá. Jak přijímá minulost ve svou konstituci a jak samu sebe předává do budoucnosti – tedy v její „objektivní nesmrtelnosti“ (17).¹⁹ – Musíme dobře rozumět: pro Whiteheada není nesmrtelnost popřením zániku, zahynutí, konce, smrti

⁷ V pozdějším upraveném přepisu: „se o nich sice nemluví“. – Pozn. red.

⁸ V pozdějším upraveném přepisu: „střetávají“. – Pozn. red.

⁹ V pozdějším upraveném přepisu: „střetávají“. – Pozn. red.

¹⁰ V pozdějším upraveném přepisu: „rozdíl např. od Spinozy“. – Pozn. red.

¹¹ V pozdějším upraveném přepisu: „Ihned se nám hrne na mysl spousta otázek.“ – Pozn. red.

¹² V pozdějším upraveném přepisu: „světem začínání“. – Pozn. red.

¹³ V pozdějším upraveném přepisu: „... bezvýznamné, nahodilé, bez hodnoty.“ – Pozn. red.

¹⁴ V pozdějším upraveném přepisu: „protože je věčné“. – Pozn. red.

¹⁵ V pozdějším upraveném přepisu: „je-li vůbec něco nového“. – Pozn. red.

¹⁶ V pozdějším upraveném přepisu: „vždy parciální, vždy nepřiměřenou re-produkci“. – Pozn. red.

¹⁷ V pozdějším upraveném přepisu: „našeho mínění“. – Pozn. red.

¹⁸ Hejdánková předmluva k Whiteheadově přednášce *Immortality*, vzniklá (spolu s překladem této přednášky) v r. 1952, byla věnována Janu Šimsovi k 23. narozeninám. Předmluva byla později vydána jako: L. Hejdánek, *Hodnota a smrt*, in: týž, *Setkání a odstup*, Praha 2010, str. 8–13. Hejdánkuv překlad Whiteheadovy přednášky byl vydán jako: A. N. Whitehead, *Nesmrtelnost*, in: týž, *Matematika a dobro a jiné eseje*, přel. F. Marek – L. Hejdánek, Praha 1970, str. 95–117. Srv. také původní znění přednášky: A. N. Whitehead, *Immortality*, in: týž, *Essays in science and philosophy*, London – New York 1948, str. 60–74. – Pozn. red.

¹⁹ W. E. Agar, *Whitehead's Philosophy of Organism. An Introduction for Biologists*, in: *The Quarterly Review of Biology*, 11, 1936, č. 1, str. 16–34, zde str. 17. – Pozn. red.

apod. Výslovně mluví o obojím současně (P. R. 497: our immediate actions, which perish and yet live for ever).²⁰ Na jiném místě je vidět, že Whitehead vykládá přechod bezprostředního subjektu v objektivní nesmrtelnost jako přechod jeho vlastní aktivity formující sebe v aktivitu (opět jeho aktivitu) formující jiné (A. I. 248: It belongs to the essence of this [= immediate] subject that it pass into objective immortality. Thus its own constitution involves that its own activity in *self*-formation passes into its activity of *other*-formation.).²¹ Tu je řeč o aktivitě v souvislosti s objektivní nesmrtelností. Na téže stránce však mluví Whitehead o objektivní nesmrtelnosti jako o tvrdém faktu (stubborn fact), který v sobě obsahuje (zahrnuje) vzor (matrici) znovunaplnění aktivitou (involving its pattern of perspective re-enaction). Nicméně zůstává v platnosti, že „objective immortality“ je čímsi „beyond its own immediacy of self-formation“ (dtto; its = of the present subject).²²

5. (A. I. 305:) Zánik je předpokladem role v transcendentní budoucnosti. Ne-bytí případů (occasions) je jejich „objektivní nesmrtelností“. Případ, který přešel v objektivní nesmrtelnost svého ne-bytí, může být absorbován jiným případem v jeho bezprostředním bytí (to se pak nazývá „pure physical prehension“).²³

Zdá se poněkud neprůhledným, proč musí jedna událost skončit, aby mohla přejít v objektivní nesmrtelnost. Jistě nejde jen o napodobení, o analogické události. Těch přece může být mnoho jak současně, tak i po sobě. Zdá se, že Whitehead myslí spíše na jakési řetězce událostí, kde kontinuita skutečně vyžaduje takového typu navazování. Každopádně má Whitehead za to, že reálnou komponentou nějaké živoucí bezprostřednosti vznikání (stávání se) se může stát jenom to, co bylo již zbaveno své vlastní živoucí bezprostřednosti, a může se touto reálnou komponentou stát právě díky „objektivní nesmrtelnosti“. V takovém případě jde o přivlastnění mrtvého živým (živé si přivlastňuje mrtvé). (P. R. VIII–IX.)²⁴

Chtěl bych na tomto místě připomenout, že uvedené poněkud neprůhledné pojetí dostane okamžitě charakter skutečné zřejmosti, jakmile místo o objektivní nesmrtelnosti začneme mluvit o objektivní setrvačnosti (objektivní = vnějšího charakteru, vnějšího rázu). V pozadí ovšem stojí jiné pojetí akce: totiž akce jako přechodu ze subjektivního v objektivní, o objektu jako konci akce, ale současně jako vnější formě subjektu, který musí své objekto ustavičně obnovovat a tak udržovat svou vlastní minulost jako potřebnou a nezbytnou vybavenost pro další, nové,

²⁰ A. N. Whitehead, *Process and reality. An essay in cosmology*, Cambridge (UK) 1929, str. 497. – Pozn. red.

²¹ A. N. Whitehead, *Adventures of ideas*, Cambridge (UK) 1933, str. 248; česky: *Dobrodružství idejí*, přel. Z. Bígl, Praha 2000, str. 191: „K podstatě tohoto subjektu náleží to, že přechází do objektivní nesmrtelnosti. Jeho vlastní složení má proto za následek, že při *sebe*-utváření přechází jeho vlastní aktivita do jeho aktivity utváření *jiného*.“ – Pozn. red.

²² Tamt.; česky: *Dobrodružství idejí*, str. 192: „Jedinou bezprostřední aktualitu představuje složení současných subjektů, které ztělesňují svou vlastní nezbytnou potřebu objektivní nesmrtelnosti. Ta sahá za jejich vlastní bezprostřednost sebeutváření. Zmíněná objektivní nesmrtelnost představuje trvalý fakt pro budoucnost, který zahrnuje její charakter perspektivního znovupředvedení.“ – Pozn. red.

²³ Tamt., str. 305; česky: *Dobrodružství idejí*, str. 234: „Zanikání‘ je tedy předpokladem nějaké funkce v transcendentní budoucnosti. Nebytí událostí je jejich ‚objektivní nesmrtelností‘. Čistá fyzikální prehenze představuje to, jak událost ve své bezprostřednosti bytí absorbuje jinou událost, jež přešla do objektivní nesmrtelnosti svého ne-bytí.“ – Pozn. red.

²⁴ A. N. Whitehead, *Process and reality*, str. viii–ix. – Pozn. red.

složitější, pronikavější akce na vyšší úrovni; pak skutečně navazování je nezbytností a také je možné jen jako navazování na odumřelou „skořápku“ bývalé akce, bývalé subjektivity. Atd. – viz dis[ertace]²⁵ a další práce.

6. K podrobnému a přesnému srovnání je nezbytné postavit vedle sebe oba koncepty dění v nejjednodušších případech čili – jak říká Whitehead – koncepty primordiálních událostí. To je ovšem velmi těžké učinit z pozice jednoho z obou konceptů. Proto se do práce pouštíme s jistou rezervou a u vědomí značného rizika.

Souhlas je především v tom, že na obou stranách se cítí nezbytnost pluralizovat vesmírné dění na události. Každá událost má ovšem svůj počátek, průběh a konec. Whitehead přitom považuje zanikání za větší problém než vznikání. I v tom lze do jisté míry spatřovat shodu. Shoda ovšem je také v tom, že jsou odmítnuty primordiální partikule a že se mluví jen o primordiálních událostech. Tzv. partikule jsou vysoce organizované komplexy událostí v makroskopické perspektivě. A jsou to vposledu zase jenom události, byť složitější a vyššího stupně.

Pluralita událostí nese s sebou především základní problém: jaký je mezi rozmanitými událostmi kontakt, jaká je mezi nimi souvislost? Abychom mohli tuto záležitost vyšetřit, je třeba se nejprve věnovat studiu průběhu samotné události.

²⁵ Srv. L. Hejdánek, *Pojetí pravdy a některé jeho ontologické předpoklady* [strojopis], Praha 1952. – Pozn. red.